

DARIUSZ ZAJĄC
Uniwersytet Rzeszowski
Rzeszów

KORZYŚCI I BARIERY WSPÓŁPRACY ROLNIKÓW-PRZEDSIĘBIORCÓW Z OTOCZENIEM INSTYTUCJONALNYM

Wstęp

Zasadniczym elementem otoczenia rolnictwa jest układ instytucjonalny, rozumiany jako ukształtowany w regionie i na poziomie lokalnym zespół instytucji i organizacji, których celem działania jest zwiększenie pozycji przetargowej tego sektora w odniesieniu do pozostałych, promowanie, inicjowanie i kontrolowanie procesów przekształceń strukturalnych w tym sektorze gospodarki oraz sterowanie jego rozwojem. Tak rozumiany układ instytucjonalny tworzą przede wszystkim instytucje o charakterze lokalnym, które poprzez bliski kontakt z rolnikami mogą skutecznie wpływać na ich działania i kierunek przeobrażeń gospodarstw rolnych [1].

Duży wpływ na rozwój instytucjonalny miało przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, wymagające dostosowania naszych norm prawno-organizacyjnych do systemów unijnych [4]. Wymusiło to także istotne zmiany w stosunkach rolników z instytucjami finansowymi i doradczymi oraz z podmiotami będącymi elementem systemu instytucjonalnego Wspólnej Polityki Rolnej, a w szczególności z Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Agencją Rynku Rolnego [2].

Konieczność funkcjonowania i oddziaływania otoczenia instytucjonalnego na rolnictwo wynika przede wszystkim z zawodności rynku. Do najbardziej dotkliwych dysfunkcji rynku można zaliczyć brak doskonałej konkurencji lub – uściślając – zróżnicowanie konkurencyjności pomiędzy rolnictwem a jego otoczeniem. Większy stopień koncentracji poza rolnictwem prowadzi poprzez mechanizm rynkowy do przechwytywania wytworzonej w tym sektorze nadwyżki ekonomicznej. Przeciwdziałanie temu zjawisku może być realizowane poprzez instytucje, które w tym aspekcie mogą niejako poprawiać jakość systemu ekonomicznego rolnictwa [3].

W wyniku współpracy lub choćby tylko utrzymywania kontaktów z różnymi instytucjami, rolnicy mogą uzyskiwać rozmaite korzyści. Do najważniejszych z nich można zaliczyć:

- zdobywanie niezbędnej wiedzy, informacji, doświadczenia i *know how*, czyli doskonalenie jakości kapitału ludzkiego, który stanowi obecnie główną siłę

sprawczą w procesie gospodarowania oraz czynnik sukcesu, zarówno w działalności rolniczej, jak i w poszukiwaniu alternatywnych źródeł dochodów (np. poprzez uruchomienie działalności pozarolniczej);

- partycypację rolników w retransferze dochodów, realizowanym poprzez mechanizm budżetowy, a w obecnych uwarunkowaniach głównie za pośrednictwem instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej. Rolnicy, którzy mają lepsze relacje z instytucjami, zwłaszcza tymi, które realizują redystrybucję, czy też wspierają ich informacyjnie i konsultingowo, mogą łatwiej być beneficjentami pomocy publicznej skierowanej do gospodarstw rolnych i mogą lepiej tę pomoc wykorzystywać w aspekcie przekształceń i rozwoju swoich gospodarstw;
- możliwości ograniczenia kosztów transakcyjnych¹. Każda aktywność gospodarcza, w tym także rolnicza, rodzi potrzebę dokonywania różnych transakcji związanych z pozyskaniem zasobów oraz zbyciem wytworzonych efektów działalności. Każda taka transakcja wiąże się z określonymi kosztami. Bliższe relacje rolników z otoczeniem instytucjonalnym umożliwiają ograniczenie tych kosztów;
- alokację zasobów w strukturach wytwórczych i wdrażanie rozwiązań prowadzących do przekształceń i rozwoju gospodarstw rolnych;
- możliwości ograniczenia ryzyka gospodarowania, zwłaszcza wynikającego z uwarunkowań rynkowych [1].

Z punktu widzenia rolnictwa ważne jest, aby pozytywne skutki funkcjonowania wszelkich instytucji (w tym także regulacji, norm, rynku) dotyczyły przede wszystkim zmian efektywnościowych, które prowadzą do przechwytywania renty ekonomicznej przez gospodarstwa rolne, zaś w dłuższym okresie do ich przekształceń. Z uwagi na przejmowanie części wartości dodanej wytworzonej w rolnictwie przez pozarolnicze sektory agrobiznesu, w literaturze podkreśla się, że korzyści dla rolnictwa generowane są w sferze zmian dystrybucyjnych. Dzięki nim rolnicy partycypują w części tzw. renty politycznej, osiąganey za sprawą redystrybucji dochodów przez budżet państwa. Partycypacja w retransferze dochodów nie jest jednak automatyczna, tzn. wymaga od rolnika określonej aktywności, zarówno ekonomicznej, jak też aktywności w relacjach z tymi instytucjami, które dokonują rozdziału tych środków. Również z tego punktu widzenia relacje rolników z instytucjami nabierają coraz większego znaczenia dla kształtowania dochodów rolniczych oraz kształtowania określonych postaw i działań rolników w sferze aktywności gospodarczej [1, 6].

Rolnicy poprzez relacje z otoczeniem instytucjonalnym mogą więc uzyskiwać korzyści z tytułu renty politycznej (partycypacja w instrumentach wsparcia finansowego WPR) oraz renty ekonomicznej (wzrost efektywności gospodarowania, poprawa wykorzystania zasobów gospodarstwa, poprawa jego pozycji konkurencyjnej na rynku itd.). Należy jednak podkreślić, że uzyskanie

¹ Są to koszty pozyskiwania informacji o cenach, przedmiocie kontraktu, dostawcach i nabywcach, koszty negocjacji między stronami kontraktu, zawarcia transakcji i monitorowania drugiej strony, a także egzekwowania kontraktu i wprowadzania sankcji w razie jego zerwania.

takich korzyści zależy zarówno od jakości i sprawności działania otoczenia instytucjonalnego rolnictwa, jak też od skłonności samych rolników do nawiązywania kontaktów i podejmowania współpracy.

Relacje rolników z otoczeniem instytucjonalnym mogą być bowiem zakłócone lub nawet nie dochodzić do skutku w wyniku występowania szeregu barier (ograniczeń) w tym zakresie. Można je podzielić na dwie grupy, tj.:

- leżące po stronie otoczenia instytucjonalnego (nieefektywność struktur instytucjonalnych, niedopasowanie ich działań do potrzeb podmiotów ekonomicznych i ewoluującej rzeczywistości społeczno-gospodarczej, nadmierny konserwatyzm i skoncentrowanie na własnym interesie itd.);
- leżące po stronie rolników, czyli odbiorców impulsów i usług płynących ze strony otoczenia instytucjonalnego. Część z tych ograniczeń wynika z cech psycho-społecznych użytkowników gospodarstw (wiek, wykształcenie, skłonność do zmian, otwartość na współpracę, oportunizm, zaufanie do innych itd.). Pozostałe zaś są pochodną określonej sytuacji ekonomicznej i etapu rozwoju gospodarstwa (siła ekonomiczna, struktura produkcji, elastyczność zasobów produkcyjnych, struktura organizacyjna, kwestia następcy itd.).

Innym ważnym ograniczeniem we współpracy rolników z instytucjami mogą być mniej lub bardziej wymierne koszty z tym związane.

Do tych wymiernych należą wydatki poniesione na różnego rodzaju usługi instytucji, np. finansowe, konsultingowe, szkoleniowe, administracyjne itp. Wiadomo, iż część instytucji otoczenia rolnictwa działa na zasadach komercyjnych, stąd ich usługi są płatne (np. banki, prywatne firmy konsultingowe itp.). Z kolei instytucje publiczne należące do sfery administracji rządowej lub samorządowej dostarczają zarówno usług nieodpłatnych, jak też częściowo odpłatnych i w pełni odpłatnych. Podobna sytuacja dotyczy organizacji zrzeszających rolników i mieszkańców wsi. Jeżeli rolnicy korzystają z usług odpłatnych, których cena ustalana jest na rynku, lub też z usług tylko częściowo subsydiowanych, to wówczas ponoszą koszty związane z pozyskaniem takich usług.

Pozyskanie wsparcia ze strony otoczenia instytucjonalnego wiąże się także z wydatkami, które nie są wprost cenami świadczonych usług. Do takich wydatków należy zaliczyć np. koszty związane z dojazdem do instytucji.

Ważne miejsce wśród kosztów związanych z utrzymywaniem relacji z instytucjami należy także przypisać kosztom alternatywnym, na przykład z tytułu czasu przeznaczanego przez rolników na nawiązywanie kontaktów, zdobywanie niezbędnych informacji, kompetencji i wiedzy.

Jeszcze innym rodzajem bariery w nawiązywaniu kontaktów i podejmowaniu współpracy rolników z instytucjami może być kwestia nadmiernego „otwarcia się” gospodarstwa rolnego, potrzeba spełnienia wielu wymogów i standardów narzucanych przez instytucje, czy też konieczność poddawania gospodarstwa kontroli itp. [1].

Cel, materiał źródłowy

Celem artykułu jest identyfikacja korzyści i barier współpracy rolników-przedsiębiorców (prowadzących oprócz gospodarstwa rolnego także pozarolniczą działalność gospodarczą) z otoczeniem instytucjonalnym, przy uwzględnieniu czynnika intensywności relacji między tymi podmiotami. W artykule hipotetycznie założono, że im wyższy jest poziom intensywności relacji (współpracy) rolników-przedsiębiorców z instytucjami, tym więcej korzyści (efektów) uzyskują oni w wyniku tej współpracy, a mniej napotykają barier (ograniczeń) z nią związanych.

Materiał źródłowy artykułu stanowią wyniki badań przeprowadzonych w 2007 roku². Badania ankietowe miały charakter badań częściowych – reprezentatywnych (metoda losowania warstwowego). Sondażem diagnostycznym przy użyciu kwestionariusza wywiadu objęto rolników, właścicieli gospodarstw rolnych z regionu południowo-wschodniej Polski, tj. z trzech województw: świętokrzyskiego, małopolskiego i podkarpackiego. Jednostką próby były gospodarstwa rolne. Tak określona populacja generalna składała się z 541,1 tys. gospodarstw. Z populacji generalnej pobrano próbę na zasadzie doboru losowego uwzględniającego liczebność i wewnętrzną zróżnicowanie jednostek (pod względem cechy, jaką jest obszar UR gospodarstw), tak aby wyniki uzyskane z badań były reprezentatywne dla całej populacji gospodarstw rolnych badanego regionu. Przy doborze jednostek do próby uwzględniono także rozkład przestrzenny badanych jednostek, tj. proporcję liczebności gospodarstw rolnych w poszczególnych województwach – w ustalonych przekrojach badawczych. Łącznie wywiadem kwestionariuszowym objętych zostało 856 rolników³.

Na użytek badań zestawiono współczynnik intensywności relacji rolników z instytucjami, mieszczący się w przedziale od 0 do 1. Jego wartość jest uzależniona od liczby instytucji, z którymi rolnik utrzymywał relacje oraz od częstotliwości tych relacji. Konstrukcja tego parametru opierała się na przyjęciu skali punktowej do oceny relacji rolników z instytucjami. Za każdą instytucję, z którą rolnik deklarował relacje, otrzymywał 1 pkt oraz kolejne od 1 do 5 pkt w zależności od częstotliwości tych relacji. Na podstawie obserwacji uzyskanych w drodze badań ankietowych określono pułap relacji, który uznano za maksymalny: odpowiadał on 64 punktom. Dla tak określonego progu przyjęto wartość 1 współczynnika intensywności relacji rolników z instytucjami, natomiast brak jakichkolwiek relacji z instytucjami odpowiadał wartości 0 tego współczynnika [1].

Należy zaznaczyć, że w badaniach uwzględniono instytucje formalne, stanowiące bezpośrednie otoczenie rolnictwa na poziomie lokalnym. Należą do nich: banki, ośrodki doradztwa rolniczego, oddziały terenowe ARiMR, ARR, ANR,

² Badania przeprowadzono w ramach realizacji Projektu Badawczego pt. „Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw (po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej)”, nr N114 009 31/2320, finansowanego ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, pod kierownictwem dr hab. Adama Czudeca, prof. UR.

³ Szerzej na temat metody doboru próby gospodarstw do badań [1].

agencje rozwoju regionalnego lub lokalnego, samorząd terytorialny, powiatowe urzędy pracy, izby rolnicze, związki zawodowe rolników, izby gospodarcze i przemysłowo-handlowe, fundusze poręczeń kredytowych, organizacje branżowe, instytucje konsultingowe oraz inne (np. fundacje, stowarzyszenia, ośrodki badawczo-rozwojowe, wspierania przedsiębiorczości itd). Z głównego pola obserwacji usunięto natomiast instytucje sfery rynku, takie jak: hurt rolnospożywczy, rolne giełdy towarowe, prywatne agencje skupowe, a także grupy produkcyjno-marketingowe rolników, z uwagi na to, iż są one elementem działalności gospodarczej prowadzonej przez rolników (nie stanowią zatem otoczenia gospodarstw, lecz są „przedłużeniem” ich działalności na sferę marketingową).

Wyniki badań

Z przeprowadzonych badań wynika, że co piąty rolnik spośród ogółu respondentów oprócz gospodarstwa rolnego prowadzi także pozarolniczą działalność gospodarczą. Blisko połowa z nich prowadzi przy tym rejestrowaną działalność pozarolniczą, a pozostali nierejestrowaną. W strukturze rodzajowej działalności pozarolniczej rolników dominują usługi ściśle związane z rolnictwem i obszarami wiejskimi (tj. agroturystyka oraz usługi rolnicze). Niewielki udział mają natomiast pozostałe usługi, działalność handlowa oraz pozostała.

Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach z działalnością pozarolniczą jest nieco większa w porównaniu do ogółu badanych gospodarstw, natomiast zbliżona jest ich siła ekonomiczna (mierzona w ESU). Podobnie jak w przypadku całej populacji badanych gospodarstw, również gospodarstwa z działalnością pozarolniczą są prowadzone głównie przez mężczyzn, a odsetek rolników-przedsiębiorców w wieku do 40 lat oraz z wykształceniem średnim i powyżej średniego jest niemal identyczny jak w ogólnej badanej zbiorowości. Współczynnik intensywności relacji (współpracy) rolników-przedsiębiorców z instytucjami lokalnymi jest także porównywalny z analogicznym dla całej badanej populacji gospodarstw, przy czym jego wartość średnia wskazuje raczej na niski poziom intensywności relacji między tymi podmiotami.

Ze zrozumiałych względów gospodarstwa rolne z działalnością pozarolniczą cechuje odmienna struktura źródeł utrzymania rodziny rolniczej w porównaniu do ogółu badanych jednostek. W gospodarstwach z działalnością pozarolniczą większe znaczenie dla utrzymania rodziny mają dochody uzyskiwane z tej właśnie działalności (zwłaszcza rejestrowanej), zaś mniejsze znaczenie w tym zakresie mają dochody z rolnictwa oraz z pracy najemnej poza gospodarstwem rolnym, a także niezarobkowe źródła utrzymania. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że w gospodarstwach z działalnością pozarolniczą, podobnie jak w całej populacji, zdecydowanie najwyższy udział w analizowanej strukturze ma również gospodarstwo rolne. Stąd też, jak w całej zbiorowości, blisko połowę gospodarstw z działalnością pozarolniczą stanowią takie, dla których rolnictwo jest głównym źródłem utrzymania rodziny.

Badane gospodarstwa z działalnością pozarolniczą są dość mocno zróżnicowane w zależności od policzonego i przyjętego dla nich współczynnika inten-

sywności relacji rolników-przedsiębiorców z instytucjami lokalnymi. Zdecydowanie wyższy jest przy tym odsetek gospodarstw (63,2%), dla których omawiany współczynnik jest mniejszy, czyli takich, których właściciele współpracują rzadziej i z mniejszą liczbą instytucji.

Rolnicy-przedsiębiorcy współpracujący rzadziej i z mniejszą liczbą instytucji lokalnych posiadają mniejsze obszarowo i słabsze ekonomicznie gospodarstwa rolne. Częściej prowadzą rejestrowaną działalność pozarolniczą. W strukturze rodzajowej ich działalności pozarolniczej mniejszy udział mają usługi bezpośrednio związane z rolnictwem i obszarami wiejskimi (tj. agroturystyka oraz usługi rolnicze), większy natomiast pozostałe usługi i działalność handlowa. Należy jednak zaznaczyć, że usługi bezpośrednio związane z rolnictwem i obszarami wiejskimi są także w tej analizowanej grupie gospodarstw dominującym kierunkiem działalności pozarolniczej rolników (stanowiąc ponad 50% w jej strukturze rodzajowej).

W strukturze źródeł utrzymania rodziny omawianych rolników-przedsiębiorców większy udział mają dochody z rejestrowanej działalności pozarolniczej oraz z pracy najemnej poza gospodarstwem rolnym, mniejszy zaś dochody z rolnictwa. W analizowanej grupie gospodarstw wyższy jest więc odsetek takich, dla których rejestrowana działalność pozarolnicza stanowi główne źródło utrzymania rodziny, niższy natomiast odsetek gospodarstw, dla których jest nim rolnictwo. Należy jednak zaznaczyć, że także tu najważniejsze znaczenie dla utrzymania rodziny ma gospodarstwo rolne, bowiem jego udział w analizowanej strukturze nadal jest najwyższy.

Z kolei gospodarstwa rolne, których właściciele współpracują częściej i z większą liczbą instytucji lokalnych, są większe obszarowo i silniejsze ekonomicznie. Rolnicy-przedsiębiorcy z tych gospodarstw częściej prowadzą działalność pozarolniczą nierejestrowaną. W strukturze rodzajowej działalności pozarolniczej tych rolników zdecydowanie dominują usługi bezpośrednio związane z rolnictwem i obszarami wiejskimi, czyli agroturystyka i usługi rolnicze (łącznie stanowiąc prawie 75%), zaś znikomy udział mają pozostałe usługi i działalność handlowa.

W tej grupie gospodarstw w strukturze źródeł utrzymania rodziny dominuje gospodarstwo rolne. Stąd też wysoki jest tu odsetek gospodarstw, dla których rolnictwo jest głównym źródłem utrzymania rodziny. Mniejsze znaczenie ma natomiast działalność pozarolnicza oraz praca najemna poza gospodarstwem rolnym.

Należy także zauważyć, że w obu analizowanych grupach badanych gospodarstw rolnych z działalnością pozarolniczą, przeważają wśród ich właścicieli mężczyźni oraz osoby z wykształceniem średnim i powyżej średniego. Natomiast w grupie gospodarstw, których właściciele współpracują częściej i z większą liczbą instytucji lokalnych, wyższy jest odsetek rolników-przedsiębiorców w wieku do 40 lat (tab. 1).

Badane gospodarstwa rolne z działalnością pozarolniczą są zatem zróżnicowane w zależności od intensywności relacji rolników-przedsiębiorców z instytucjami lokalnymi pod względem takich cech, jak: powierzchnia i siła ekonomiczna gospodarstwa rolnego, wiek właściciela gospodarstwa, źródła utrzymania rodziny i rodzaj prowadzonej działalności pozarolniczej.

Tabela 1

Charakterystyka badanych gospodarstw rolnych

Wyszczególnienie	Badane gospodarstwa rolne z pozarolniczą działalnością gospodarczą			
	ogółem	ogółem	wg współczynnika intensywności relacji rolników z instytucjami	
			do 0,50	0,51 i więcej
	Liczba gospodarstw	856	182	115
Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie w ha (średnia)	7,9	10,5	8,1	14,5
Siła ekonomiczna gospodarstwa w ESU (średnia)	8,0	7,8	7,0	9,2
Odsetek rolników mężczyzn	69,4	72,0	70,4	74,6
Odsetek rolników w wieku do 40 lat	37,5	37,9	33,0	46,3
Odsetek rolników z wykształceniem średnim i powyżej średniego	55,0	55,5	56,5	53,7
Współczynnik intensywności relacji rolników z instytucjami	0,41	0,46	0,35	0,66
Struktura źródeł utrzymania rodziny (w %)				
Gospodarstwo rolne	48,8	43,3	36,4	55,1
Praca najemna poza gospodarstwem rolnym	28,6	14,6	16,7	11,1
Rejestrowana działalność pozarolnicza	5,2	24,9	29,2	17,6
Nierejestrowana działalność pozarolnicza	2,5	10,1	9,3	11,4
Niezarobkowe źródła (zasiłki, emerytury, renty)	13,1	5,6	6,5	4,1
Inne	1,8	1,5	1,9	0,7
Główne źródło utrzymania rodziny (% gospodarstw)				
Rolnictwo	50,0	47,3	38,3	62,7
Rejestrowana działalność pozarolnicza	5,5	26,4	31,3	17,9
Nierejestrowana działalność pozarolnicza	1,9	7,7	7,8	7,5
Struktura rodzajowa pozarolniczej działalności gospodarczej (w %)				
Agroturystyka	-	34,6	32,2	38,8
Usługi rolnicze	-	25,8	20,0	35,8
Pozostałe usługi	-	12,6	14,8	9,0
Handel	-	13,7	19,1	4,5
Pozostała działalność	-	13,2	13,9	11,9
Odsetek gospodarstw z rejestrowaną działalnością pozarolniczą	-	48,9	54,8	38,8

Źródło: Badania ankietowe.

Tabela 2

Korzyści ze współpracy z instytucjami lokalnymi w opinii rolników

Wyszczególnienie	Badane gospodarstwa rolne			
	ogółem	z pozarolniczą działalnością gospodarczą		
		ogółem	wg współczynnika intensywności relacji rolników z instytucjami do 0,50	
Odsetek gospodarstw ogółem, w których rolnicy wskazali na korzyści	77,1	84,1	79,1	92,5
Wskazania (w % gospodarstw)				
Korzyści finansowe (np. wsparcie z UE)	47,4	48,9	45,2	55,2
Wzrost przychodów	30,1	36,3	30,4	46,3
Poprawa warunków i bezpieczeństwa pracy	24,4	25,3	18,3	37,3
Wzrost możliwości produkcyjnych gospodarstwa	24,2	24,7	19,1	34,3
Wprowadzenie nowej technologii	21,8	21,4	18,3	26,9
Specjalizacja gospodarstwa	19,3	21,4	15,7	31,3
Poprawa stanu środowiska przyrodniczego (np. zmniejszenie emisji ścieków, zalesianie)	19,2	19,8	13,9	29,9
Obniżka kosztów	18,1	14,3	13,0	16,4
Poprawa wykorzystania zasobów w gospodarstwie rolnym, w tym:	17,3	27,5	24,3	32,8
- poprawa stanu zagospodarowania majątku (np. budynków)	15,1	21,4	18,3	26,9
- poprawa wykorzystania zasobów pracy (zmniejszenie bezrobocia)	4,0	9,9	9,6	10,4
Zwiększenie powierzchni gospodarstwa	13,6	17,6	11,3	28,4
Wprowadzenie nowego rodzaju produkcji rolniczej	7,8	8,2	7,0	10,4
Uruchomienie działalności pozarolniczej w gospodarstwie, w tym:	7,5	31,9	25,2	43,3
- otwarcie możliwości świadczenia nowych usług (np. agroturystyka, usługi rolnicze)	6,9	25,3	20,9	32,8
Obniżenie ryzyka gospodarowania	5,6	8,2	6,1	11,9
Poprawa jakości i uszlachetnienie produktów (np. sortowanie, pakowanie, wstępna obróbka)	5,1	6,6	4,3	10,4
Możliwość sprzedaży produktów w okresach najkorzystniejszych cen (np. budowa chłodni)	4,9	6,6	6,1	7,5
Otwarcie nowych możliwości zbycia produktów (np. giełda, do zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego)	4,8	6,6	4,3	10,4

Źródło: Badania ankietowe.

Przeprowadzone badania wykazały, że rolnicy-przedsiębiorcy, podobnie jak ogół respondentów, dostrzegają korzyści wynikające ze współpracy z instytucjami lokalnymi na rzecz rozwoju ich gospodarstw, przy czym ogólny odsetek takich wskazań jest nieco wyższy w przypadku właścicieli gospodarstw rolnych prowadzących dodatkowo pozarolniczą działalność gospodarczą (tab. 2).

Podobnie, jak w przypadku ogółu badanych, odsetek rolników-przedsiębiorców dostrzegających korzyści współpracy z instytucjami jest wyraźnie zróżnicowany w zależności od ich rodzaju.

Najczęściej rolnicy wskazują na korzyści finansowe (np. wsparcie z Unii Europejskiej) oraz wzrost przychodów. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, głównym powodem nawiązywania współpracy przez rolników z instytucjami była więc chęć i możliwość pozyskiwania środków finansowych ze Wspólnoty, także w postaci dopłat bezpośrednich. Część rolników przeznaczała środki unijne na modernizację i rozwój swoich gospodarstw, co skutkowało wzrostem przychodów z prowadzonej działalności gospodarczej.

Co czwarty rolnik wskazywał na poprawę warunków i bezpieczeństwa pracy oraz na wzrost możliwości produkcyjnych gospodarstwa rolnego, jako korzyść ze współpracy z instytucjami lokalnymi. Natomiast co piąty – na wprowadzenie nowej technologii i specjalizację gospodarstwa, a także na poprawę stanu środowiska przyrodniczego (np. poprzez zmniejszenie emisji ścieków czy zalesianie).

Zdecydowanie wyższy odsetek rolników-przedsiębiorców wymieniał takie korzyści ze współpracy z instytucjami, jak: uruchomienie działalności pozarolniczej, w tym także otwarcie możliwości świadczenia nowych usług (np. agroturystycznych czy rolniczych), oraz poprawę wykorzystania zasobów gospodarstwa, w tym poprawę stanu zagospodarowania majątku (np. budynków) i poprawę wykorzystania zasobów pracy (zmniejszenie bezrobocia). Świadczy to o skutecznym wykorzystaniu przez te osoby pomocy instytucji lokalnych w zakresie możliwości pozyskiwania alternatywnych źródeł dochodów poprzez rozwój działalności pozarolniczej, czemu z pewnością sprzyjało wstąpienie Polski do Unii Europejskiej oraz jej wsparcie finansowe. Poza tym na podkreślenie zasługuje fakt, iż działania te przyczyniły się do poprawy wykorzystania zasobów w gospodarstwach rolnych, co jak wykazują badania, ma ścisły związek z uruchomieniem działalności pozarolniczej przez rolników [7].

Większy odsetek rolników-przedsiębiorców dostrzegał korzyści w zwiększeniu powierzchni gospodarstwa rolnego, mniejszy zaś w obniżce kosztów. W przypadku pozostałych korzyści współpracy z instytucjami lokalnymi (wprowadzenie nowego rodzaju produkcji rolniczej, obniżenie ryzyka gospodarowania, poprawa jakości i uszlachetnienie produktów oraz nowe możliwości zbytu produktów) odsetek wskazań rolników-przedsiębiorców jest znikomy i podobny do ogółu badanych.

Należy zatem stwierdzić, że rolnicy-przedsiębiorcy w wyniku współpracy z instytucjami lokalnymi uzyskują korzyści nie tylko w postaci renty politycznej (z tytułu partycypacji w instrumentach wsparcia finansowego w ramach WPR), ale także w postaci renty ekonomicznej – poprzez wzrost

produktywności i poprawę wykorzystania zasobów gospodarstwa rolnego (inwestycje, innowacje, zmiany w strukturze produkcji rolniczej, wprowadzenie działalności pozarolniczej) oraz poprawę jego pozycji konkurencyjnej na rynku.

Z badań wynika, że odsetek rolników-przedsiębiorców wskazujących na korzyści współpracy z instytucjami lokalnymi jest jednak wyraźnie zróżnicowany w zależności od intensywności tej współpracy – wyższy jest w grupie gospodarstw, których właściciele utrzymują intensywniejsze relacje z instytucjami, a więc współpracują częściej i z większą liczbą instytucji (dotyczy to wszystkich analizowanych rodzajów korzyści).

Przeprowadzone badania potwierdzają zatem słuszność i konieczność oddziaływania otoczenia instytucjonalnego rolnictwa na procesy zachodzące w gospodarstwach rolnych. Ważna jest przy tym intensywność współpracy rolników z instytucjami, bowiem intensywne relacje pomiędzy tymi podmiotami przynoszą więcej konkretnych wymiernych efektów tego współdziałania, prowadzących do poprawy funkcjonowania i stwarzających możliwości dalszego rozwoju gospodarstw. W tej grupie gospodarstw więcej rolników uruchomiło działalność pozarolniczą, zwiększyło powierzchnię gospodarstwa, podjęto specjalizację, powiększając możliwości produkcyjne oraz przychody z prowadzonej działalności gospodarczej. Więcej też rolników poprawiło warunki i bezpieczeństwo pracy, wykorzystanie zasobów gospodarstwa (zwłaszcza składników majątku oraz stan środowiska przyrodniczego), a także wprowadziło nową technologię. Dzięki pomocy i wsparciu ze strony instytucji lokalnych ponad połowa rolników z tej grupy gospodarstw uzyskała korzyści finansowe, przede wszystkim w postaci środków unijnych, co umożliwiło realizację większości wyżej omawianych przedsięwzięć (tab. 2).

Rolnicy-przedsiębiorcy intensywniej współpracujący z instytucjami lokalnymi, dzięki korzyściom uzyskanym z tej współpracy posiadają większe obszarowo i silniejsze ekonomicznie gospodarstwa rolne. Uruchomiona przez nich działalność pozarolnicza jest najczęściej ściśle powiązana z rolnictwem i obszarami wiejskimi, dzięki czemu z jednej strony lepiej wykorzystują zasoby gospodarstwa rolnego, a z drugiej poprawiają sytuację materialną swoich rodzin, uzyskując dodatkowe dochody z tej działalności i dywersyfikując tym samym źródła ich utrzymania (tab. 1 i 2).

W większości są to osoby młodsze, a więc bardziej mobilne, otwarte na nowe pomysły i dynamiczne działanie, chętniej i łatwiej nawiązujące kontakty biznesowe i podejmujące współpracę, a także potrafiące szybko reagować na zmieniające się warunki gospodarowania po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej (tab. 1).

Zdecydowana większość rolników-przedsiębiorców, podobnie jak ogół respondentów, wskazuje jednak na występowanie barier we współpracy z otoczeniem instytucjonalnym (tab. 3). Należą do nich: brak doświadczenia we współpracy z instytucjami, utrudniony dostęp do instytucji, słaba informacja o ofercie ze strony instytucji oraz brak zachęt w nawiązywaniu współpracy.

W pierwszym przypadku dużo zależy, co prawda, od samych rolników. Jednak brak doświadczenia oraz stosunkowo niskie kompetencje tych osób

w nawiązywaniu relacji i współpracy z różnymi podmiotami otoczenia instytucjonalnego może pośrednio świadczyć także o niskiej aktywności instytucji, zwłaszcza tych, których rolą jest doskonalenie kapitału ludzkiego na wsi oraz kształtowanie postaw i zachowań przedsiębiorczych, bardziej aktywnych, racjonalnych i efektywnych [8]. Zatem ta bariera obciąża również w pewnym stopniu lokalny system instytucjonalny rolnictwa.

Druga z barier najczęściej wskazywanych przez rolników sugeruje słabo rozbudowaną sieć instytucji na obszarach wiejskich [5]. Spotyka się bowiem takie gminy czy powiaty, gdzie stopień nasycenia instytucjami jest bardzo mały, a w szczególności dotyczy to organizacji sektora pozarządowego. Odrębną kwestią jest natomiast dostęp do istniejących instytucji, wynikający z ich form działania. Wiele organizacji społecznych (obywatelskich) wspierających rozwój lokalny nie ma szerokich możliwości działania ze względu na trudności lokalowe, brak zaangażowanych osób, brak mechanizmów stałego finansowania itd. Dostęp do takich instytucji jest więc w sposób naturalny utrudniony dla rolników i mieszkańców wsi. Z kolei np. instytucje finansowe nie są zainteresowane rozbudową sieci placówek na wsi, ze względu na płytkość i małą atrakcyjność ekonomiczną tego segmentu rynku.

Kolejne dwie z wymienionych barier oznaczają, że rolnicy oczekują od instytucji lokalnych niejako „wyjścia im naprzeciw”. Wydaje się, iż część rolników nie dostrzega wprost korzyści z tytułu współpracy z instytucjami (np. korzyści ze szkoleń) lub są one dla nich zbyt „odległe” i mało wymierne. Dostrzegają natomiast koszty związane z tymi relacjami (utracony czas, koszty dojazdu itp.), oczekują więc od instytucji niejako ich „refundacji”. Poza tym wielu rolników nie orientuje się w kompetencjach i polu działania szeregu instytucji, stąd spodziewają się, że niejako one same – „skoro są do pomocy” – odpowiedzą na ich potrzeby [1].

Nieznacznym odsetkiem badanych wskazuje na takie bariery współpracy z otoczeniem instytucjonalnym, jak: niedostosowanie oferty do potrzeb gospodarstwa, brak osoby pierwszego kontaktu, czy brak oferty współpracy. Znikomy jest odsetek wskazań na inne bariery we współpracy z instytucjami, np.: wysokie koszty korzystania z usług, niską jakość oferty ze strony instytucji, biurokrację, brak zainteresowania współpracą itd. (tab. 3).

Przeprowadzona analiza barier (ograniczeń) we współpracy rolników-przedsiębiorców z otoczeniem instytucjonalnym świadczy o tym, iż sporo z nich znajduje się po stronie samych instytucji. Wydaje się, że niektóre z nich nie potrafią dotrzeć do rolników z odpowiednią ofertą, tworzą również bariery utrudniające dostęp do ich usług oraz korzystanie z nich. Widoczna jest także pewna pasywność ze strony rolników w angażowaniu się w relacje z otoczeniem instytucjonalnym. Część rolników nie współpracuje z instytucjami, bo w ogóle nie ma z nimi styczności, nie ma dostatecznych informacji o ich ofercie albo też nie widzi takiej potrzeby.

Odsetek rolników-przedsiębiorców wskazujących na bariery we współpracy z instytucjami lokalnymi jest wyraźnie zróżnicowany w zależności od inten-

sywności tej współpracy – wyższy w grupie gospodarstw, których właściciele utrzymują mniej intensywne relacje z instytucjami, a więc współpracują rzadziej i z mniejszą liczbą instytucji. Dotyczy to większości analizowanych rodzajów barier (tab. 3).

Rolnicy-przedsiębiorcy utrzymujący intensywniejsze relacje z instytucjami napotykały mniej barier we współpracy z nimi (tab. 3), co potwierdza częściowo postawioną wcześniej hipotezę badawczą.

Tabela 3

Barier we współpracy z instytucjami lokalnymi w opinii rolników

Wyszczególnienie	Badane gospodarstwa rolne z pozarolniczą działalnością gospodarczą			
	ogółem	ogółem	wg współczynnika intensywności relacji rolników z instytucjami	
			do 0,50	0,51 i więcej
Odsetek gospodarstw ogółem, w których rolnicy wskazali na bariery	83,2	81,9	87,8	71,6
Wskazania (w % gospodarstw)				
Brak doświadczenia we współpracy z instytucjami	25,9	29,1	38,3	13,4
Utrudniony dostęp do instytucji (np. duża odległość)	25,8	25,3	27,0	22,4
Brak zachęt w nawiązywaniu współpracy z instytucjami	20,3	20,9	20,9	20,9
Słaba informacja o ofercie ze strony instytucji	19,0	25,3	28,7	23,9
Niedostosowanie oferty do potrzeb gospodarstwa	12,5	13,7	14,8	11,9
Brak osoby pierwszego kontaktu z rolnikiem	12,1	11,0	13,9	9,0
Brak oferty współpracy	11,7	11,5	12,2	10,5
Wysokie koszty korzystania z usług	7,0	5,5	6,1	4,5
Niska jakość oferty ze strony instytucji	3,2	2,7	4,4	1,5
Inne (biurokracja, brak zainteresowania współpracą, brak perspektyw gospodarowania, brak potrzeby itd.)	3,7	3,3	6,1	1,5

Źródło: Badania ankietowe.

Ze zrozumiałych względów w tej grupie gospodarstw znacznie niższy jest odsetek rolników-przedsiębiorców uznających za jedną z głównych barier brak doświadczenia we współpracy, utrudniony dostęp do instytucji oraz słabą informację o ofercie z ich strony. Identyczny jest natomiast odsetek wskazań rolni-

ków-przedsiębiorców z obu analizowanych grup gospodarstw na ostatnią z najważniejszych, ich zdaniem, barier współpracy z instytucjami, czyli brak zachęt w nawiązywaniu współpracy. Kwestia ta jest dla rolników jednakowo ważna, niezależnie od tego, jak intensywne są ich relacje z instytucjami lokalnymi (tab. 3).

W przypadku pozostałych rodzajów barier, różnice pomiędzy poszczególnymi grupami gospodarstw są nieznaczące, z korzyścią dla rolników utrzymujących intensywniejsze relacje z otoczeniem instytucjonalnym (tab. 3).

Wydaje się, iż taki stan rzeczy może wynikać również z faktu, że gospodarstwa, których właściciele współpracują częściej i z większą liczbą instytucji, są większe obszarowo i silniejsze ekonomicznie, a także częściej prowadzone przez młodszych rolników. Cechy te bowiem w połączeniu z wyższym poziomem intensywności relacji utrzymywanych z instytucjami, mogą z pewnością ułatwiać pokonywanie pewnych barier we współpracy z nimi (tab. 1 i 3).

Wnioski

1. Zdecydowana większość rolników-przedsiębiorców wskazuje na korzyści wynikające ze współpracy z instytucjami lokalnymi działającymi na rzecz rozwoju ich gospodarstw. Odsetek wskazań jest jednak wyraźnie zróżnicowany w zależności od ich rodzaju. Blisko połowa rolników wskazuje na korzyści finansowe (np. w postaci wsparcia z Unii Europejskiej). W dalszej kolejności najczęściej wymieniane są: wzrost przychodów z prowadzonej działalności gospodarczej, uruchomienie działalności pozarolniczej, poprawa wykorzystania zasobów gospodarstwa rolnego, poprawa warunków i bezpieczeństwa pracy oraz wzrost możliwości produkcyjnych gospodarstwa. Co piąty rolnik wskazał na wprowadzenie nowej technologii, specjalizację gospodarstwa oraz na poprawę stanu środowiska przyrodniczego (np. poprzez zmniejszenie emisji ścieków czy zalesianie). W wyniku współpracy z instytucjami rolnicy-przedsiębiorcy uzyskują zatem korzyści zarówno z tytułu renty politycznej, jak i ekonomicznej.
2. Podobnie jak w przypadku korzyści, większość rolników-przedsiębiorców dostrzegła również bariery we współpracy z otoczeniem instytucjonalnym. Najczęściej wymieniane były cztery rodzaje barier: brak doświadczenia we współpracy z instytucjami, utrudniony dostęp do instytucji, słaba informacja o ofercie ze strony instytucji oraz brak zachęt w nawiązywaniu współpracy. Ograniczenia te dotyczą zarówno samych rolników, jak i instytucji.
3. Analiza korzyści i barier współpracy rolników-przedsiębiorców z instytucjami lokalnymi potwierdziła postawioną hipotezę badawczą. Otóż, im wyższy jest poziom intensywności relacji rolników-przedsiębiorców z instytucjami, tzn. im częściej i z większą liczbą instytucji współpracują, tym więcej korzyści (efektów) uzyskują oni w wyniku tej współpracy, a mniej napotykać bariery z nią związanych. Można zatem stwierdzić, że intensywność relacji między tymi podmiotami jest ważnym czynnikiem w materii współpracy, w dużej mierze decyduje bowiem o jej rezultatach, a tym samym o stopniu realizacji celów społeczno-gospodarczych obu stron.

4. Przeprowadzone badania potwierdziły słuszność i konieczność wsparcia instytucjonalnego gospodarstw rolnych, także tych z pozarolniczą działalnością gospodarczą, zwłaszcza po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Współpraca między rolnikami-przedsiębiorcami a lokalnym otoczeniem instytucjonalnym wymaga jednak doskonalenia, zarówno po jednej, jak i po drugiej stronie, a także wypracowania skutecznych bodźców czy mechanizmów, które przyczynią się do jej pogłębiania i nawiązywania intensywniejszych relacji między tymi podmiotami. Pozwoli to pokonać bariery i wyzwole większą aktywność w tym zakresie, zwłaszcza po stronie rolników.

Literatura:

1. Czudec A., Kata R., Miś T., Zając D.: Rola lokalnych instytucji w przekształceniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
2. Czudec A., Kata R.: Farmers' Relations with the Institutional Environment after the Accession of Poland into the European Union [w:] Екологічні, Економічні Та Технологічні Аспекти Використання Земельних Ресурсів. Львівський Державний Аграрний Університет, Львів 2007.
3. Grzelak A.: Rola instytucji w obsłudze rolnictwa w Polsce – aspekty teoretyczne i praktyczne [w:] Agrobiznes 2003. Jakość jako podstawowy instrument konkurencyjności w agrobiznesie. Prace Naukowe AE we Wrocławiu, nr 983, tom 1, Wrocław 2003.
4. Kołodziejczyk D., Wasilewski A.: Identyfikacja instytucji działających na obszarach wiejskich. IERiGŻ-PIB, Raport nr 8, Warszawa 2005.
5. Kołodziejczyk D. (red.): Ocena wpływu rozmieszczenia instytucji wiejskich na lokalny rozwój społeczno-gospodarczy. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
6. Wilkin J.: Strategia transformacji polskiej wsi i rolnictwa. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 2/2007.
7. Zając D.: Wykorzystanie zasobów produkcyjnych z gospodarstwa rolnego do działalności pozarolniczej prowadzonej przez rolników na własny rachunek. Acta Scientiarum Polonorum, Oeconomia, nr 3 (1), Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004.
8. Zeman-Miszewska E.: Instytucjonalne formy wspierania przedsiębiorczości [w:] Przedsiębiorczość i innowacyjność. Wyzwania współczesności. Prace Naukowe AE we Wrocławiu, nr 1116, Wrocław 2006.

DARIUSZ ZAJĄC
University of Rzeszów

BENEFITS OF COOPERATION BETWEEN FARMERS/ENTREPRENEURS
AND THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT,
AS WELL AS BARRIERS THERETO

Summary

The paper aims at identifying benefits of cooperation between farmers/entrepreneurs (that apart from running an agricultural holding, also carry out some non-agricultural activity) and the institutional environment, as well as barriers thereto, taking into account the level of intensity of relationships between these entities. The former most commonly cover financial benefits (e.g. in the form of support from the European Union), increase in the income from the performed economic activity, launching non-agricultural activity and improvement in the use of resources available in the agricultural holding. As regards barriers, farmers most commonly name: no experience in cooperation with institutions, difficult access to institutions, poor information on the offer of the institution, as well as absence of incentives following from cooperation.

The analysis shows that intensity of relationships between these entities is a significant factor when it comes to cooperation, to a large extent it determines its result and, thereby, the degree of implementing socio-economic objectives of both parties.